

Ks. HELMUT EKERT, Opole

KS. STANISŁAW STEPHAN (1867–1926) — PIONIER RUCHU LITURGICZNEGO NA ŚLĄSKU

Ruch liturgiczny, który papież Pius XII określił „jako znak opatrnościowego zrządzenia Bożego w naszych czasach, jako przejście Ducha Świętego w Kościele”¹, stał się dla Kościoła przedsoborowego znaczącym środowiskiem ożywienia życia liturgicznego i religijnego wspólnot chrześcijańskich. Wypracowane przez ruch liturgiczny propozycje odnowy liturgii, które potem znalazły swoje odbicie w sformułowaniach Soboru Watykańskiego II, były przygotowywane przez wielu jego pionierów. Im to Ojcowie soborowi zawdzięczają niejedno określenie, myśl czy nowe spojrzenie. Dlatego dla współczesnej reformy liturgicznej ważną sprawą jest zapoznanie się z teologicznymi poglądami przedstawicieli ruchu liturgicznego i ich pastorałnymi sugestiami odnowy życia chrześcijańskiego przez liturgię. Dla nas, żyjących w okresie wprowadzania soborowej odnowy liturgicznej, ich twórczy wysiłek pozwoli głębiej spojrzeć na liturgię Kościoła i bardziej zaangażować się w duszpasterstwo liturgiczne, „które pozwoli z bogactwa liturgii obficie czerpać moc spływającą z Chrystusa na wszystkie członki Jego Ciała, którym jest Kościół”².

Jednym z najwybitniejszych prekursorów ruchu liturgicznego na Śląsku był niewątpliwie ks. Stanisław Stephan, którego 135-tą rocznicę urodzin obchodzimy w tym roku. Jest to okazja, by uświadomić sobie ogrom pracy i poświęcenia, jaki włożył ten „Apostoł Świętej Liturgii” w dzieło odnowy liturgicznej na Śląsku.

Artykuł niniejszy pragnie ukazać formację intelektualno-teologiczną oraz aktywność duszpasterską ks. Stephana (1), następnie jego dorobek pisarski i działalność formacyjno-wydawniczą (2), by w końcu wskazać na oryginalność myśli i pionierskość prowadzonego przez niego apostołatu liturgicznego (3).

1. Formacja intelektualno-teologiczna oraz aktywność duszpasterska ks. S. Stephana

Ks. Stanisław Stephan urodził się w dniu 7 maja 1867 r. w Bralienie (obecnie woj. wielkopolskie) w święto św. Stanisława, biskupa³. Wychowanie podstawowe

---

¹ PIUS XII, *Przemówienie do uczestników pierwszego międzynarodowego kongresu duszpasterstwa liturgicznego w Asyżu*, 22 IX 1956, AAS 48 (1956), s. 712.

² JAN PAWEŁ II, *List apostolski Vicesimus quintus annus w dwudziestą piątą rocznicę ogłoszenia Konstytucji soborowej Sacrosanctum Concilium*, Città del Vaticano 1988, nr 9.

³ J. GOTSCHALK, *Stanislaus Stephan (1867-1926)*, „Schlesische Priesterbilder” 5 (1967), s. 80.

otrzymał młody Stanisław w szkole elementarnej w swojej rodzinnej miejscowości⁴. Z rodzinnego kręgu wyniósł głęboką religijność, umiłowanie kultury śląskiej, otwartą zarówno na wartości polskie, jak i niemieckie, oraz zasady zdrowej moralności, które zostały pogłębione przez dalszą formację. Po ukończeniu tej szkoły kontynuował naukę w słynnym Gimnazjum Św. Macieja we Wrocławiu. Wyjątkowe jego zdolności sprawiły, że przez wszystkie lata edukacji był prymusem⁵.

Po maturze w 1888 r. rozpoczął studia filozoficzno-teologiczne na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Wrocławskiego⁶. Jednak jesienią tego samego roku zostaje wysłany na dalsze studia na Uniwersytet Gregoriański w Rzymie⁷.

W czasie studiów był uczniem słynnego wtedy dogmatyka, późniejszego kardynała, o. L. Billot SJ⁸. Dzięki niemu posiadał gruntowną wiedzę dogmatyczną. O. Billot, darząc swego ucznia szacunkiem i uznaniem, na zakończenie studiów wpisał mu do albumu zdanie z Dziejów Apostolskich jako dewizę życia: *Stephanus autem plenus gratia et fortitudine faciebat prodigia et signa magna in populo*⁹. W słowach tych Billot w sposób proroczy wyraził życzenie dla przyszłej pracy i działalności ks. Stephana. Można powiedzieć, że owa maksyma w pełni wypełniła się, zwłaszcza w jego pionierskiej działalności na polu ruchu liturgicznego na Śląsku. W czasie studiów, jesienią 28 października 1894 r., otrzymał święcenia kapłańskie w Rzymie¹⁰.

Siedmioletnia formacja na Uniwersytecie Gregoriańskim i pobyt w Collegium Germanico-Hungaricum wywarł decydujący wpływ na ukształtowanie się jego osobowości kapłańskiej. Ze środowiska rzymskiego wyniósł pogłębioną świadomość kościelną, umiłowanie piękna liturgii rzymskiej oraz miłość do papieżstwa, które później zaowocowały w jego posłuszeństwie biskupowi i realizacji papieskiego nauczania¹¹.

Po ukończeniu studiów filozoficzno-teologicznych w Rzymie ks. Stephan, jako dr filozofii i teologii, wraca na Śląsk i zostaje zaangażowany do pracy duszpasterskiej w diecezji wrocławskiej.

Pierwszą placówką duszpasterską ks. Stephana była parafia Św. Krzyża w Opolu, gdzie pracował na stanowisku trzeciego wikariusza kooperatora¹². Z pewnością powodem zamianowania go do pracy w parafii w Opolu było określenie siebie jako kapłana „urtakwisty” — dobrze znającego język polski i niemiecki. Parafia Świętego

⁴ *Curriculum vitae* — zyciorys z dnia 14.10.1901, w: *Akta personalne*, I, Archiwum Archidiecezjalne we Wrocławiu (dalej: AAWr).

⁵ GOTSCHALK, *art. cyt.*, s. 80; A. ROSE, *Pionier der volksliturgischen Erneuerung. Zum 50. Jahrestag des Todes von Erzpriesters Dr. Stephan*, „Deutsche Tagepost” 1976, nr 128, s. 6.

⁶ *Curriculum vitae*, AAWr.

⁷ *Stephan Stanislaus*, w: Archiwum Uniwersytetu Gregoriańskiego w Rzymie, Coll. Ger-Hung., Catalogus 1888, nr 1134.

⁸ S. TROMP, *Billot Louis SJ*, LThK² 2, kol. 477.

⁹ A. HANKE, *Priester und Liturgie*, SPB 47 (1927), s. 201.

¹⁰ GOTTSCHALK, *Stanislaus Stephan*, s. 80.

¹¹ A. HANKE, *Erzpriester Dr. Stanislaus Stephan*, SPB 47 (1927), s. 5; por. ROSE, *art. cyt.*, s. 6.

¹² Dekret z dnia 12.08.1895 r., w: *Akta personalne*, I, AAWr; por. *Schematismus des Bistums Breslau*, 1896, s. 56.

Krzyża liczyła wówczas 25 tysięcy katolików, z których większość stanowiła ludność okolicznych wiosek, mówiącą językiem polskim — jak stwierdza schematyzm z 1895 r.¹³

W opolskiej parafii, obok wykonywania kapłańskiej posługi w ramach duszpasterstwa sakramentalnego, ks. Stephan angażował się w sposób szczególny w działalność stowarzyszeń istniejących przy parafii, zwłaszcza robotniczych, jak również współpracował w tym czasie u prasą codzienną ukazującą się w Opolu. Konflikt z władzami Opola, wynikający z jego pracy w polskich stowarzyszeniach, wpłynął na jego przeniesienie¹⁴.

Po 15 miesiącach owocnej pracy duszpasterskiej w Opolu ks. Stephan został zamianowany administratorem parafii Weissensee koło Berlina. Młoda parafia, erygowana w 1895 r., liczyła 3000 wiernych, którzy żyli w diasporze. Swoją działalność w parafii rozpoczął od budowy domu parafialnego i kościoła pod wezwaniem Św. Józefa. Wzniesienie w ciągu 10 miesięcy świątyni mogącej pomieścić 2000 wiernych z wieżą liczącą 75 m wysokości doprowadziło ks. Stephana do kłopotów finansowych i licznych zadłużeń, które to stały się powodem odwołania go ze stanowiska administratora parafii w 1901 r.¹⁵

Pomimo prac budowlanych, prowadzi ożywioną działalność duszpasterską. Dla właściwego uczestnictwa w liturgii wydaje modlitewniki, stosuje prostą formę mszy wspólnotowej, nie zaniedbuje z pola widzenia duszpasterskiego ludności polskiej. Ponadto, zdając sobie sprawę, że jego wierni żyją w środowisku protestanckim, dla umocnienia ich wiary wydaje cotygodniowe czasopismo „Sonntag–Niedziela”, które wysyła do rodzin niemieckich i polskich. Równocześnie w tym czasie aktywnie uczestniczy w życiu politycznym, kandydując na posła w wyborach do Reichstagu (parlamentu Rzeszy)¹⁶.

W latach 1901–1903, za zgodą przełożonych, ks. Stephan prowadził hospicjum Św. Leona w Berlinie, które służyło jako schronisko dla katolickich robotników Berlina, głównie dla pracującej tam młodzieży. Troska o wychowanie religijne młodzieży, opieka duszpasterska nad polską kolonią w Berlinie, rozbudowa kaplicy Św. Antoniego to główne formy oddziaływania ks. Stephana. Niepowodzenia natury finansowej, zaciągnięte długi były powodem kolejnego przeniesienia — tym razem na Górną Śląsk¹⁷.

W Królewskiej Hucie (Chorzowie) w latach 1903–1905 ks. Stephan prowadził działalność redakcyjną w polskojęzycznej „Gazecie Katolickiej” i społeczno-polityczną wśród robotników na Śląsku. Niepowodzenia na polu inicjatyw prasowych,

¹³ *Schematismus des Bistums Breslau*, 1895, s. 133.

¹⁴ Por. H. EKERT, *Ks. Stanisław Stephan (1867–1926) jako pionier ruchu liturgicznego na Śląsku*, (Opolska Biblioteka Teologiczna 32), Opole 1999, s. 31–34.

¹⁵ Por. *tamże*, s. 34–36.

¹⁶ Por. *tamże*.

¹⁷ Por. *tamże*, s. 48–50.

brak poparcia ze strony centrowców po przegranych wyborach do sejmu pruskiego oraz finansowa nieporadność były powodem ponownego skierowania ks. Stephana do pracy duszpasterskiej¹⁸.

W latach 1905–1915 pracował w parafii Pasewalk na Pomorzu, która była typową diasporą¹⁹. Mimo problemów finansowych, ks. Stephan stale rozwijał i dynamizował działalność duszpasterską w rozległej parafii liczącej ponad 1000 katolików, którzy mieszkali w 24 wioskach. Troszczył się nie tylko o dobro duchowe powierzonych sobie parafian, ale również obejmował opieką duszpasterską polskich robotników pracujących sezonowo w gospodarstwach rolnych. W krótkim czasie wybudował dwa kościoły: w Starssburg i Torgelow. Podczas duszpasterzowania w tej parafii wszedł w konflikt z Dowództwem Generalnym w Szczecinie za wydawanie tygodnika polskiego „Nowiny z Ojczyzny i z Obczyzny” bez odpowiedniego zezwolenia. Następnie, oskarżony o udzielanie pomocy polskim i rosyjskim robotnikom rolnym w ucieczce w rodzinne strony i buntowanie ich przeciw pracodawcom, został pod wpływem władz państwowych przeniesiony we wrześniu 1915 r. na ostatnią już parafię — do Leśnej koło Lubania na Dolnym Śląsku²⁰.

Parafia Leśna była również diasporą. Katolicy, których było zaledwie 750, byli rozproszeni po 27 wioskach²¹. Prowadzenie duszpasterstwa dla schorowanego już ks. Stephana było bardzo uciążliwe. Jednak pomimo trudnej duszpastersko parafii swoim wewnętrznym uporem i zawsze młodym zapalem włączył się czynnie w rozwijający się w tym czasie ruch liturgiczny, rozwijając ogromną działalność liturgiczną poprzez pracę piśmienniczą i wydawniczą. Temu apostołstwu liturgicznemu poświęcił się do końca swoich dni. Zaangażował się ponadto w pracę społeczną i wychowawczą, a także dziennikarską i polityczną. Zmarł jako emeryt w klasztorze bonifratrów we Wrocławiu w trakcie prowadzenia wykładów liturgicznych wprowadzających do modlitwy brewiarzowej. Było to w dniu 29 listopada 1926 r., w 59-tym roku życia²².

2. Dorobek pisarski i działalność formacyjno-wydawnicza ks. Stephana

Już pierwsze lata kapłaństwa ujawniają talent pisarski ks. Stephana. Umiłowanie liturgii i zaangażowanie w apostołstwo liturgiczne sprawiły, że zostawił on po sobie pokaźny dorobek pisarski. Poprzez działalność piśmienniczą pragnął oddziaływać formacyjnie przede wszystkim na duchowieństwo oraz na szerokie kręgi świeckich.

Jako młody kapłan poprzez publikacje liturgiczne i duszpasterstwo parafialne przygotowywał grunt pod przyjęcie idei ruchu liturgicznego w parafiach śląskich.

¹⁸ Por. *tamże*, s. 50–54.

¹⁹ *Schematismus*, 1907, s. 299–300.

²⁰ EKERT, *dz. cyt.*, s. 43.

²¹ *Schematismus*, 1916, s. 58.

²² Por. EKERT, *dz. cyt.*, s. 43–48.

W jego dorobku pisarskim można łatwo zauważyć realizację postulatów ruchu liturgicznego. Jednym z założeń ruchu było ukazanie piękna liturgii rzymskiej, dlatego starano się przede wszystkim przybliżyć wiernym tłumaczenia na języki narodowe tekstów liturgicznych, a następnie opracować różnego rodzaju pomoce liturgiczne. Ten cel ks. Stephan realizuje od samego początku działalności duszpasterskiej, tłumacząc księgi liturgiczne z języka łacińskiego na język niemiecki. Był przekonany, że liturgia tylko wtedy stanie się źródłem życia chrześcijańskiego, jeżeli będzie zrozumiała, a wierni będą w niej świadomie uczestniczyli.

Z myślą o wiernych już w 1897 r. wydał książeczkę *Begleiter des Christen beim kirchlichen Gottesdienst*²³. Zawiera ona tłumaczenie na język niemiecki i krótkie objaśnienie łacińskich obrzędów poszczególnych sakramentów, oficjum za zmarłych oraz liturgii Wielkiego Tygodnia.

W trosce o właściwe uczestnictwo w pogrzebie chrześcijańskim wydał w 1908 r. *Armenseelenbüchlein*²⁴ wraz z oficjum za zmarłych. Modlitewnik ten w późniejszym czasie ukazał się jeszcze dwukrotnie, w łącznym nakładzie 12 tysięcy egzemplarzy pod zmienionymi tytułami: *Das Totenoffizium*²⁵ oraz *Die kirchliche Begräbnisfeier*²⁶.

W centrum uwagi ruchu liturgicznego stawał przede wszystkim Wielki Tydzień i *Triduum Sacrum*. Tutaj ks. Stephan również zaznacza swoją aktywność, przypisując liturgii Wielkiego Tygodnia szczególne znaczenie. Widział w nim szczyt całego roku liturgicznego. Owocem takiego myślenia liturgicznego było opracowanie i wydanie modlitewnika o Wielkim Tygodniu²⁷, który doczekał się aż 22 wydań i osiągnął łączny nakład ponad jednego miliona egzemplarzy. Książeczka ta została uzupełniona i udoskonalona w opracowaniu wydanym na krótko przed śmiercią²⁸. Uwzględniała głoszone w tym czasie postulaty odnowy liturgicznej. Dla głębszego przeżycia Misterium Odkupienia modlitewnik, obok tłumaczeń tekstów mszału, podawał teksty Liturgii Godzin. To skupienie uwagi na obrzędach Wielkiego Tygodnia, a zwłaszcza na *Triduum Sacrum*, stawia ks. Stephana w rzędzie największych pionierów ruchu liturgicznego.

Ks. Stephan był przekonany, że ruch liturgiczny tylko wtedy okaże się czymś trwałym i skutecznym, jeżeli sami kapłani głęboko wnikną w rozumienie liturgii i jej

---

²³ S. STEPHAN, *Begleiter des Christen beim kirchlichen Gottesdienst. Übersetzung und kurzgefastete Erklärung der gewöhnlichen kirchlichen Gebete und Gebräuche*, Breslau 1897.

²⁴ TENZE, *Armenseelebüchlein*, bmw 1908.

²⁵ Por. wykaz książek z Wydawnictwa Liturgicznego w Leśnej podanych na okładce *Psalmenschlüssel*.

²⁶ S. STEPHAN, *Die kirchliche Begräbnisfeier. Anleitung für das Volk zur rechten Teilnahme an der kirchlichen Begräbnisfeier*, bmrw.

²⁷ TENZE, *Die Charwoche mit den kirchlichen Gebeten und Gebräuchen*, bmw 1902, s. 225; w późniejszych wydaniach modlitewnik ten miał tytuł: *Der Kirche totenklage*, a ostatnie wydanie, poszerzone w treści: *Die Feier der heiligen Karwoche*, München 1925, s. 792.

²⁸ K. WEUNMANN, *Die Feier der heiligen Karwoche. Ausgabe der Editio Vaticana in moderner Notation mit deutscher Übersetzung und Erklärung von Pfarrer Dr. Stephan*, München 1925.

duchem przepoją całą swoją działalność duszpasterską²⁹. Dlatego podkreślał znaczenie psalmów, które są kluczem do zrozumienia liturgii. Uważał, że jeżeli odnowa liturgiczna ma doprowadzić do pogłębienia życia religijnego szerokich rzesz wierznych, wówczas psalmy muszą stać się własnością całego Ludu Bożego³⁰.

Owocem jego trzyletnich studiów nad psalmami było życiowe dzieło *Psalmenschlüssel*³¹. Do 1925 r. ukazały się trzy wydania. Praca ta stanowi filologiczno-teologiczne wyjaśnienie psalmów. Jak sam stwierdził, studium to pozwoliło mu głębiej wniknąć w ducha liturgii³². Dzieło to stanowiło dla wielu kapłanów pomoc w rozumieniu psalmów, zwłaszcza w czasie odmawiania modlitwy brewiarzowej, i przyczyniło się do pogłębienia duchowości kapłańskiej i większej aktywności duszpasterskiej.

Z myślą o wtajemniczeniu duszpasterzy w sprawowane przez nich misterium Eucharystii ks. Stephan wydał cenne i obszernie dzieło liczące około 1200 stron, zatytułowane *Der Priester am Altar*³³. Ks. Stephan podkreślał, iż kapłan znajdzie w mszale wskazówki i pouczenia, najpierw kim on sam jest i kim powinien być, a następnie przekona się, że mszał wraz z Pismem świętym staną się dla niego umiłowanymi księgami, z których powinien czerpać siły do rozwijania życia liturgicznego w parafii.

Skrócony wyciąg z powyższego dzieła stanowią dwa modlitewniki mszalne: *Mit dem Priester am Altar*³⁴ i *Ordinarium Missae*³⁵, które zostały opracowane z myślą o wykorzystaniu ich podczas mszy szkolnych dla dzieci i młodzieży³⁶.

Celem wprowadzenia wiernych w bardziej świadome uczestnictwo we Mszy św. ks. Stephan wydał na poszczególne dni tygodnia roku liturgicznego dwuczęściowy mszał (każdy tom liczył ok. 1000 stron) zatytułowany *Des Christen Gottesdienst*³⁷. Natomiast z myślą o *dominantes* dokonał wyciągu z powyższego mszału i wydał mniejszy mszałik zatytułowany *Des Christen Sonntagsdienst*³⁸. O jego popularności świadczy fakt, iż rozszedł się on w milionach egzemplarzy³⁹.

²⁹ Por. O. SPÖTH, *Erzpriester Dr. Stephan und liturgische Fortbildung des Klerus*, LZ 1 (1929), s. 27; T. MAAS-EWERD, *Liturgie und Pfarrei*, Paderborn 1969, s. 104–105; H.J. SOBECZKO, *Ks. Stanisław Stephan (1867–1926)*, STHSO 4 (1974), s. 118.

³⁰ S. STEPHAN, *Przedmowa*, w: *Psalmenschlüssel*, (brak paginacji).

³¹ TENZE, *Psalmenschlüssel. Einführung in der sprachlichen Eigentümlichkeit und in den Gedankengang der Brevierspsalmen*, Marklissa 1918.

³² Por. MASS-EWERD, *dz. cyt.*, s. 108.

³³ S. STEPHAN, *Der Priester am Altar. Übersetzung und Erklärung des römischen Meßbuches für Priester*, Marklissa 1923.

³⁴ TENZE, *Mit dem Priester am Altar*, Marklissa brw.

³⁵ TENZE, *Ordinarium Missae*, Marklissa brw.

³⁶ M. KASSIEPE, *Leben und Werk des Erzpriesters Dr. Stanislaus Stephan*, BuLit 1 (1926/1927), s. 285–286.

³⁷ S. STEPHAN, *Des Christen Gottesdienst. Übersetzung und Erklärung des römischen Meßbuches für den täglichen Gebrauch*, Marklissa 1924.

³⁸ TENZE, *Des Christen Sonntagsdienst*, Marklissa 1924.

³⁹ Por. *Pytania i odpowiedzi*, MCh 2 (1930), s. 86–87.

Ostatnim wielkim i cennym dziełem ks. Stephana, wieńczącym jego zainteresowania liturgią, było przetłumaczenie na język niemiecki i objaśnienie brewiarza rzymskiego *Das kirchliche Stundengebet oder Das römische Brevier*⁴⁰. Brewiarz niemiecki ks. Stephana był pierwszym przekładem Liturgii Godzin dokonany od czasu reformy brewiarza przeprowadzonej przez Piusa X. Jak na ówczesne czasy było to znakomite i pionierskie przedsięwzięcie⁴¹. O jego wielkim rozgłosie świadczy niemal 150 recenzji, nie tylko ze strony katolickiej, ale i protestanckiej⁴².

Obok prac związanych z odnową zewnętrznych form liturgii, poprzez tłumaczenia i komentarze do ksiąg liturgicznych, ks. Stephan wydał również wiele materiałów formacyjnych o charakterze liturgiczno-duszpasterskim. W tej grupie publikacji zawarł ks. Stephan swoją bogatą wiedzę teologiczną oraz własne przemyślenia i propozycje. Uważał je jako pomocniczy środek liturgicznego doksztalcenia duchownych i świeckich. Większość tych opracowań jest owocem prowadzonych wykładów, odczytów i kursów liturgicznych dla duchowieństwa.

Pewnego rodzaju zarys teologii liturgii zawarł ks. Stephan w swoim wykładzie dla duszpasterzy *Christus in der Liturgie*⁴³. Dwa lata później wydał to dzieło w tłumaczeniu łacińskim *De elementis liturgiae christianae*. Wychodząc od hasła głoszzonego przez Piusa X: *Omnia instaurare in Christo*, ks. Stephan podkreślił ścisły związek, jaki zachodzi pomiędzy Chrystusem a liturgią. Wskazując na powiązanie pomiędzy narastającym w tym czasie entuzjazmem dla liturgii a włączeniem ludzkości w Chrystusa, uważał, iż można by określić liturgię jako włączenie wszystkiego, całego życia w Chrystusa⁴⁴. Dla ukazania ścisłego związku pomiędzy liturgią a Chrystusem ks. Stephan omawia kolejno następujące zagadnienia: Chrystus w języku liturgii; Chrystus a istota liturgii; Chrystus a rok liturgiczny; Chrystus w modlitwie brewiarzowej; znaczenie liturgii w życiu Kościoła; liturgia w duszpasterstwie⁴⁵

Wyrazem troski o głębszą świadomość liturgii, a zwłaszcza udziału wiernych w Najświętszej Ofierze, jak i właściwe w niej uczestnictwo kapłanów i wiernych była praca na temat Mszy św., „*Tuet dies*” oder „*Macht was ihr wollt*”?⁴⁶ Książka ta, pierwotnie wydana w formie manuskryptu, stanowiła doskonały materiał roboczy

⁴⁰ S. STEPHAN, *Das kirchliche Stundengebet oder das römische Brevier*, t. I: *Advent bis Ostern*, München 1926, t. II: *Ostern mit Schluß des Kirchenjahres*, Regensburg 1927.

⁴¹ W. DÜRIG, *Schlesiens Anteil an der liturgiewissenschaftlichen Forschung und an der liturgischen Erneuerung im deutschen Katholizismus*, Archiv 9 (1951), s. 213.

⁴² ROSE, *art. cyt.*, s. 6.

⁴³ S. STEPHAN, *Christus in der Liturgie. Ein (auf praktisch wissenschaftlichen Kursus für den Seelsorgsklerus geheltener, erweiterer) Vortrag, zunächst als Manuskript den teilnehmenden an den Kursen und den Mitgliedern der Unio Apostolica gewidmet*, Marklissa 1922.

⁴⁴ *Tamze*, s. 3.

⁴⁵ *Tamze*, s. 3–44.

⁴⁶ S. STEPHAN, „*Tuest dies*” oder „*Macht was ihr wollt*”? *Gedanken über die christliche Opferfeier (zunächst als Manuskript) vorgelegt den Teilnehmenden der Breslauer Diözesansynode 1925*, Marklissa 1925.

dla uczestników Wrocławskiego Synodu Diecezjalnego w 1925 r. Późniejsze wznowienia tego dzieła przez Wydawnictwo Liturgiczne w Krzeszowie świadczą o pozytywnym jego przyjęciu przez duchowieństwo.

W trosce o umiłowanie przez kapłanów modlitwy brewiarzowej ks. Stephan prowadził również liczne wykłady, które zostały następnie opublikowane w formie artykułów w czasopismach duszpasterskich. W ten sposób teksty te oddziaływały na większe kręgi duchowieństwa⁴⁷

Poszukiwanie kieruków odnowy duszpasterstwa parafialnego znalazło swoje odbicie również w proponowanej przez ks. Stephana koncepcji misji ludowych. Artykuł poświęcony temu zagadnieniu podaje konkretne propozycje, jak można kerygmat misyjny połączyć z liturgią, by misje osiągnęły swój cel⁴⁸.

Działalność formacyjna ks. Stephana obejmowała również szeroko pojęte duszpasterstwo sakramentalne. W zakres tej działalności wchodziła m.in. troska o właściwe przygotowanie narzeczonych do małżeństwa przez katechezę przedślubną⁴⁹.

W odnowie życia chrześcijańskiego przez liturgię zwracał uwagę także na konieczność włączenia nauczycieli religii w doprowadzeniu wiernych do aktywnego udziału w liturgii. Z myślą o nich wydał pomoc dydaktyczną z konkretnymi propozycjami⁵⁰.

Ważnym podręcznikiem o charakterze formacyjno-duszpasterskim dla wiernych był zarys katolickiego katechizmu *Die Lehre Jesu Christi*⁵¹. Miał on na celu kształtowanie postaw życiowych młodego chrześcijanina, który ma żyć zgodnie z nauką Chrystusa we wspólnocie z Kościołem i całe dojrzałe życie budować na podstawowych prawdach tejże nauki.

Obok tych prac o charakterze formacyjnym ks. Stephan, pomimo słabego zdrowia i kierowania placówką duszpasterską, przeprowadził po parafiach w diecezji wrocławskiej i poza nią sporo tygodni liturgicznych, kursów i konferencji liturgicznych. Dla ciekawości warto wspomnieć, że od wiosny do jesieni 1924 r. miał 150 spotkań formacyjno-liturgicznych⁵².

Godnym podkreślenia jest wprowadzenie niezrealizowane, ale zaplanowane wydanie liturgicznego czasopisma dla kapłanów „Liturgie und Leben”. Pierwszy adwentowy numer miał ukazać się w 1926 r. na rozpoczęcie nowego roku liturgicznego.

⁴⁷ Chodzi o czasopisma: „Die Seelsorge” i „Der Seelsorger”

⁴⁸ S. STEPHAN, *Wert und Unwert der gegenwärtigen Volksmissionsarbeit*, „Paulus” 1 (1924), s. 177–192.

⁴⁹ TENZE, *Das Sakrament der Ehe (im Brauunterricht)*, Marklissa brw, s. 1–24.

⁵⁰ TENZE, *Christliche Lehrer und Lehrerinnen — wie brauchen Euch!*, Laubau 1926.

⁵¹ TENZE, *Die Lehre Jesu Christ. Entwurf eines katholischen Katechismus für reisere Schüler (insbesondere für den Entlassungsunterricht, Fortbildungsunterricht) und für das katholische Volk*, Marklissa 1923.

⁵² Por. list ks. Stephana do proboszcza w Münsterberg z dnia 27.11.1924 r.

Pismo to miało być rozsyłane do 20 tys. kapłanów⁵³. Przedwczesna śmierć uniemożliwiła ks. Stephanowi zrealizowanie tego kolejnego przedsięwzięcia liturgicznego.

Obok tych prac o charakterze formacyjnym ks. Stephan wydawał szereg pomocy liturgicznych, które znacznie ułatwiły szerokim rzeszom wiernych czynne uczestnictwo w celebrowanej liturgii. Były to książeczki zawierające używane wówczas formularze mszalne ze śpiewami gregoriańskimi, liczne modlitewniki na różne okresy roku liturgicznego i wiele pism oraz ulotek z tekstami i śpiewami liturgicznymi⁵⁴.

Przedstawiona wyżej praca piśmiennicza i działalność formacyjno-wydawnicza pokazują ks. Stephana nie tylko jako tytana pracy, ale przede wszystkim jako propagatora idei ruchu liturgicznego na Śląsku.

3. Oryginalność myśli i pionierski charakter apostolatu liturgicznego ks. Stephana

Dla zrozumienia wielkości dzieła ks. Stephana włożonego w ruch liturgiczny na Śląsku należy pamiętać, iż lata jego kapłańskiego życia przypadają w okresie, gdy liturgię traktowano jako sprawę drugorzędną, czysto ludzką, mającą najwyżej etyczno-moralną wartość lub zbiór rubrycystyczno-prawnych przepisów, określających sposób zachowania się w czasie służby Bożej. Rozwijający się w tym czasie ruch liturgiczny w kręgach zakonnych dopiero przygotowywał grunt pod nową wizję Kościoła i liturgii, a w konsekwencji również pod odnowę życia chrześcijańskiego⁵⁵. Ks. Stephan włączył się w ten nurt odnowy Kościoła — jak wskazano w poprzednim punkcie — przez swój bardzo pokaźny dorobek pisarski i działalność formacyjno-wydawniczą.

Oryginalność ks. Stephana polegała na tym, że w odróżnieniu od liturgii zakonnej zaczął propagować liturgię parafialną. Jako duszpasterz wnikliwie obserwował życie Kościoła poprzez przyznat parafii i intuicyjnie wyczuwał możliwość i potrzebę odnowy życia chrześcijańskiego wiernych przez włączenie ich w czynne uczestnictwo w liturgii. Dlatego od samego początku swego kapłaństwa całą działalność duszpasterską oparł na liturgii. W niej upatrywał główny środek duchowej formacji religijnej wiernych. Cel ten usiłował realizować na różne sposoby.

Za podstawowe i bardzo pilne zadanie uznał tłumaczenie łacińskich tekstów liturgicznych i objaśnienie podstawowych pojęć, aby w ten sposób wiernych wprowadzić w lepsze rozumienie celebrowanego misterium.

⁵³ KASSIEPE, *art. cyt.*, s. 288.

⁵⁴ Zob. EKERT, *dz. cyt.*, s. 87–90.

⁵⁵ Por. B. NEUNHEUSER, *Sto lat ruchu odnowy liturgicznej zapoczątkowanego przez o. Prospera Gueranger. Przeszłość i perspektywy*, RBL 29 (1976), s. 195–207.

Ważnym momentem dynamizującym jego pracę pisarską i działalność formacyjno-wydawniczą były dekrety i pisma papieża Piusa X⁵⁶, zwłaszcza jego hasło: *Omnia instaurare in Christo*. Troska papieża o czynny udział (*actuosa participatio*) wiernych w liturgii leżała u podstaw rozwijanego bardzo intensywnie przez ks. Stephan apostolatu liturgicznego, który determinował jego pracę pisarską i działalność formacyjno-wydawniczą. W swojej działalności liturgicznej nie ograniczał się jedynie do odnowy zewnętrznych form liturgii, ale usiłował oprzeć je na solidnych podstawach teologicznych.

Na podkreślenie zasługuje fakt, iż to właśnie ks. Stephan swoją refleksją teologiczno-liturgiczną w sposób pionierski zapoczątkował na terenie Śląska nieznaną dotąd kierunek działań liturgicznych, zwany teologią liturgii.

Proponowana przez ks. Stephana wizja liturgii w jej wymiarach: ofertoryjnym, chrystocentrycznym, eklezjalnym oraz eschatologicznym prezentowała prekursor-ski sposób jej rozumienia. Dla ks. Stephana istotę liturgii stanowi Chrystus. On jest głównym Liturgiem, jest jej podmiotem i przedmiotem. Liturgia ta jest liturgią ofiary, a Kościół jest jej przedłużeniem poprzez przekazywanie Jego usposobienia ofiarnego kolejnym pokoleniom⁵⁷. Ten chrystocentryzm liturgii ujawnił się przede wszystkim w jego spojrzeniu na język liturgiczny, tajemnicę Eucharystii, rok liturgiczny i modlitwę brewiarzową⁵⁸.

Chrystologiczna wizja liturgii u ks. Stephana była ściśle powiązana z wymiarem eklezjologicznym. W liturgii Kościół jako Oblubienica Chrystusa ujawnia swoją naturę przede wszystkim w czynnym uczestnictwie całego ludu. Dlatego ks. Stephan pojmował liturgię jako *opus publicum* – dzieło całego ludu. Stąd też jego określenie liturgii jako uwielbienie Boga przez mistyczne Ciało Chrystusa, czyli Głowę i członki⁵⁹. W tych prekursorskich sformułowaniach ks. Stephana możemy się dopatrzeć nauki, która została zawarta w encyklice *Mediator Dei* i w *Konstytucji o liturgii świętej*⁶⁰.

Znamienne jest również powiązanie eklezjalnego wymiaru liturgii z jej funkcją wspólnototwórczą. Liturgia tworzy i buduje wspólnotę wiernych. Dostrzeżenie czynnej roli wiernych w liturgii, którzy na mocy chrztu i swego udziału w kapłaństwie Chrystusa razem z Nim sprawują tajemnice zbawienia, odkryło na nowo sens publicznego kultu Kościoła, który jest jednocześnie właściwym źródłem jego uświęcenia⁶¹.

⁵⁶ PIUS X, Motu proprio o wczesnej Komunii św. *Tra le sollecitudini* (22.11.1903), ASS 36 (1903–4), s. 329–339; KONGREGACJA SOBÓRU, Dekret o częstej Komunii św. *Sacra Tridentina Synodus* z dnia 22 grudnia 1905 r., ASS 38 (1905), s. 400–460.

⁵⁷ Por. EKERT, *dz. cyt.*, s. 99–109.

⁵⁸ Por. *tamże*, s. 115–146.

⁵⁹ Por. STEPHAN, *Christus in der Liturgie*, s. 18; TENŻE, *Der Priester am Altar*, s. CIV–CV.

⁶⁰ Por. PIUS XII, *Mediator Dei*, tł. J. Wierusz-Kowalski, Kielce 1948, s. 36; TENŻE, *Konstytucja o liturgii świętej*, w: SOBÓR WATYKAŃSKI II, *Konstytucje, dekrety, deklaracje*, Poznań 1968, nr 5, 7.

⁶¹ STEPHAN, *Christliche Lehrer und Lehrerinnen*, s. 53–54; TENŻE, „*Tuet dies*”, s. 275–277; TENŻE, *Christus in der Liturgie*, s. 37.

Z kolei w eschatologicznej i kosmicznej wizji liturgii w ujęciu ks. Stephana została bardzo wyraźnie zaakcentowana teologiczna prawda, iż to sam Chrystus poprzez liturgię prowadzi odkupioną przez siebie ludzkość do udziału w pełni swej paschalnej chwały. Liturgia jest *instauratio* lub *recapitulatio omnium in Christo*, czyli jest w każdym czasie włączeniem całego wszechświata w Chrystusa, jako swoją Głowę, jest najdoskonalszym zjednoczeniem świata z Chrystusem–Głową⁶².

Takie patrzenie ks. Stephana na liturgię prowadziło konsekwentnie do przeciwstawienia się liturgii pojmowanej jako czysto rubrycystycznej i rytualnej celebracji lub uczuciowej obrzędowości.

Jako baczny obserwator życia parafialnego, był w pełni przekonany, że odnowa życia religijnego ludu jest uzależniona przede wszystkim od życia liturgicznego samych duszpasterzy. To oni w głównej mierze kształtują model pobożnościowy parafii. Twierdził, iż pierwszym i podstawowym zadaniem kapłanów diecezjalnych, jakie wypływa z faktu przyjęcia święceń kapłańskich, jest rozwijanie życia liturgicznego w parafii. Z wielką mocą akcentował: „(...) nie zostaliśmy wyświęceni na nauczycieli i mówców stowarzyszeń lub dla innych prac, ale dla posług kapłańskich i wszystkie inne prace powinniśmy temu podstawowemu celowi podporządkować, tak, jak to widzimy u Chrystusa”⁶³. Dlatego stwierdza dalej, że posługa liturgiczna powinna być dominującą w życiu kapłana. Jest to zadanie, co do którego duchowieństwo diecezjalne musi sobie powiedzieć: *Tua res agitur*, gdyż wypływa to z istoty kapłaństwa⁶⁴. Jego osiągnięcie ks. Stephan widział w potrzebie permanentnej formacji liturgicznej duszpasterzy. Pisał wprost: „Cała nasza praca jest zależna od tego, jak sami przyswoimy sobie skarby liturgii i pozwolimy im nami kierować. W tym celu, oprócz przygotowania naukowego, konieczne jest również samowychowanie liturgiczne, potrzebne do właściwego wykorzystania liturgii Ofiary dla życia kapłańskiego. Ma ona być centralnym punktem pracy nad sobą i powierzonymi naszej pieczy wiernymi”⁶⁵. Dlatego podkreślał, aby księgi mszału i brewiarza stały się dla kapłana życiodajnymi źródłami, z których będzie czerpał wiedzę i moc potrzebną do własnego uświęcenia oraz do rozwijania duszpasterstwa liturgicznego w parafii⁶⁶.

W celu rozwijania życia liturgicznego w diecezji wrocławskiej jako pierwszy zainicjował wykłady liturgiczne dla duchowieństwa i domagał się na spotkaniach

⁶² TENZE, *Christus in der Liturgie*, s. 37–38.

⁶³ „*Tuet dies*”, s. 283.

⁶⁴ Por. *tamże*, s. 79–81, 224–225; *Christliche Lehrer und Lehrerinnen*, s. 53, 54.

⁶⁵ *Tamże*, s. 167, 270.

⁶⁶ TENZE, *Der Priester am Altar*, s. III; TENZE, „*Tuet dies*”, s. 270; SPÖTH, *Erzpriester Dr. Stephan und liturgische Fortbildung des Klerus*, s. 29; DORIG, *Schlesiens Anteil an der liturgiewissenschaftlichen Forschung*, s. 213; MAAS-EWERD, *Liturgie und Pfarrei*, s. 106; H.J. SOBECZKO, *Z dziejów ruchu liturgicznego na Śląsku*, WUDO 31 (1976), s. 119.

dekanalnych regularnego wygłaszania referatów na tematy związane z duszpasterstwem liturgicznym⁶⁷.

Za najważniejszą sprawę pozwalającą kapłanowi zgłębić ducha liturgii uważał pełną znajomość treści psalmów i innych części Pisma św. używanych w liturgii, a zwłaszcza odczytania sensu, jaki nadaje im Kościół⁶⁸. Formacja biblijna kapłana miała ułatwić przybliżenie wiernym bogatego skarbcza Pisma świętego. W tym też przejawiała się troska ks. Stephana o przywrócenie modlitwie brewiarzowej należnego jej miejsca w liturgii parafialnej. Przedsięwzięcie to miało wielkie znaczenie nie tylko dla ruchu liturgicznego, ale również dla rozwijającego się w tym czasie ruchu biblijnego. Ta zapoczątkowana przez ks. Stephana działalność znalazła swoją dalszą kontynuację przede wszystkim w działalności o. Piusa Parscha, który również istotne źródło formacji chrześcijańskiej widział w Piśmie św. i w liturgii Kościoła⁶⁹.

Niewątpliwą zasługą ks. Stephana było uwrażliwienie duchowieństwa parafialnego na potrzebę świadomego uczestnictwa we Mszy świętej. W tym celu opracował różnego rodzaju pomoce liturgiczne. W nauczaniu o Eucharystii podkreślał, jak wielu innych w tym czasie przedstawicieli ruchu liturgicznego, jedność ofiary Mszy św. z uczta ofiarną (Komunią św.). Owocem tak pojętej pobożności eucharystycznej powinna być postawa ofiarna (*sacrificium internum*), podobna do postawy Chrystusa w Jego całkowitym oddaniu się Ojcu. Dlatego zwieńczenie duszpasterstwa liturgicznego w parafii ks. Stephan widział w Komunii św., przyjmowanej podczas sprawowania niedzielnej Eucharystii. Domagał się, aby kapłani w swoim oddziaływaniu trzymali się zaleceń kard. A. Bertrama: „Niedzielna ofiara bez Komunii św. wiernych jest pozbawiona najmilszej części, mianowicie zgromadzenia rodziny uświęconej przy rodzinnym stole we wspólnej uczcie ofiarnej. Dlatego życzeniem Kościoła jest, aby wszyscy przyjmowali Komunię świętą. To nie jest nowość ani przesada. Jest to jedynie pragnienie, by została przywrócona praktyka pierwszych wieków”⁷⁰. Wypracowanie takiej postawy u wiernych ks. Stephan uzależniał od działalności formacyjnej duszpasterzy. Formację należy rozpocząć od właściwego przygotowania dzieci do I Komunii św., które winno wprowadzić ich do pełnego i owocnego udziału we Mszy św. Formację tę miała kontynuować katecheza liturgiczna, której wprowadzenia domagał się ks. Stephan. Treść przekazu katechetycznego miała prowadzić do bardziej intensywnego życia liturgicznego, a zwłaszcza eucharystycznego.

⁶⁷ Pismo z dnia 8.01.1922 r., AAWr, *List ks. Stephan do proboszcza Grafa*; A. HANKE, *Die vierte Liegnitzer Kursus*, SPB 5 (1926), s. 76.

⁶⁸ STEPHAN, „*Tuet dies*”, s. 270; TENZE, *Die exegetische Behandlung der Brevierpsalmen*, s. 323.

⁶⁹ TENZE, *Das Offizium der Woche nach seinem Inhalt*, s. 26; TENZE, „*Tuet dies*”, s. 218; TENZE, *Christus in der Liturgie*, s. 40; *Das kirchliche Stundengebet*, s. V; por. HANKE, *Der Vierte Liegnitzer Kursus*, s. 76.

⁷⁰ Por. TENZE, „*Tuet dies*”, s. 277.

Systematyczną formację liturgiczną zalecał prowadzić poprzez różne formy zwyczajnego i nadzwyczajnego oddziaływania duszpasterskiego. Ten proces formacyjny należało wzmocnić również koniecznymi zmianami zewnętrznymi; przykładowo wymieniał centralne umiejscowienie ołtarza, a także konsekrowanie hostii dla wiernych w czasie Mszy św., w której uczestniczą. Ten ostatni postulat uzasadniał wewnętrzną jedność Ofiary i Uczty w liturgii mszalnej. Tak nowatorskie wówczas żądanie, wysuwane również przez dokumenty posoborowe, po dzień dzisiejszy zachowało swoją aktualność i wciąż oczekuje na pełną realizację.

Na uwagę zasługuje prekursorska myśl ks. Stephana dotycząca formacji liturgicznej kandydatów do kapłaństwa, która znalazła swój pełny wyraz dopiero w soborowych i posoborowych dokumentach Kościoła. Przypisując liturgii pierwsze miejsce w całej formacji seminaryjnej, domagał się powołania na wydziałach teologicznych katedry liturgiki. Dzięki temu przyszli kapłani będą mogli otrzymać przede wszystkim teologiczne podstawy liturgii, łącznie z duszpasterskim ich zastosowaniem⁷¹.

Ks. Stephan, podejmując refleksję nad sposobem duszpasterzowania, przedstawił również nowatorski model duszpasterstwa liturgicznego w ramach ówczesnych struktur życia parafialnego, który bazował na ogromnym wysiłku formacyjnym duchowieństwa i wiernych. Wizja tego modelu wyływała z jego refleksji nad istotą Kościoła jako Mistycznego Ciała Chrystusa. Pionierską była myśl wykorzystania w liturgicznym duszpasterstwie parafialnym potencjału ludzi świeckich. Ich włączenie w apostolat liturgiczny należało przede wszystkim przyczynić się do uformowania autentycznej postawy chrześcijańskiej członków działających w parafii bractw i stowarzyszeń, następnie nauczycieli religii oraz służby liturgicznej.

Podobne stanowisko ks. Stephan zajął odnośnie do wykorzystania środków masowego przekazu. W pracy nad odnową liturgiczną szczególne znaczenie przypisywał prasie oraz różnego rodzaju publikacjom liturgicznym. W tym celu założył własne Wydawnictwo Liturgiczne, dzięki któremu mógł rozwinąć bogatą działalność pisarską, w której prezentował swoje przemyślenia teoretyczne oraz podawał konkretne wskazania pastoralne. To przedsięwzięcie pozwala również widzieć ks. Stephana w szeregu pionierów tworzących własne wydawnictwa liturgiczne. Ożywiona działalność tego ośrodka wydawniczego, kontynuowana po jego śmierci przez benedyktynów z Krzeszowa, stanowiła mocny impuls dla rozwoju idei odnowy liturgicznej na Śląsku oraz w przyległych regionach⁷².

Należy także dodać, że wiele propozycji duszpasterskich ks. Stephana znalazło poparcie wśród późniejszych zwolenników ruchu liturgicznego i były one wykorzystywane w pracy duszpasterskiej na Śląsku⁷³, a także przekazywane alumnom

⁷¹ TENZE, *Christus in der Liturgie*, s. 44; por. SPÖTH, *Erzpriester Dr. Stephan*, s. 29.

⁷² Por. HANKE, *Priester in der Liturgie*, s. 201.

⁷³ Por. DÜRIG, *Schlesiens Anteil an der liturgiewissenschaftlichen Forschung*, s. 214.

wrocławskiego Wydziału Teologicznego, co więcej, ich echo po dziś dzień porzmięwa w liturgicznej i duszpasterskiej myśli Kościoła posoborowego.

Refleksja liturgiczno-teologiczna ks. Stephana oraz wyływająca z niej działalność liturgiczno-formacyjna koncentrowała się przede wszystkim wokół centralnej prawdy chrześcijaństwa, polegającej na zjednoczeniu człowieka z misterium odkupienia celebrowanym w liturgii. Dzieło ks. Stephana wywarło wielki wpływ na rozwój życia liturgicznego i religijnego na Śląsku i poza jego granicami. Wskazany przez niego kierunek pracy stał się impulsem dalszych badań liturgicznych i zaowocował sposobem patrzenia na miejsce liturgii w działalności duszpasterskiej wielu kapłanów. Pochlebne świadectwo na temat pracy pisarskiej i całej działalności liturgicznej ks. Stephana dał o. Pius Parsch, jeden z najwybitniejszych w tym czasie pionierów odnowy liturgicznej w Austrii, w artykule z okazji jego śmierci: „Ks. Stephan rozbudził na nowo głęboką miłość do liturgii w tysiącach kapłanów, zwłaszcza we wschodnich Niemczech”⁷⁴. Ponadto, bogate formy apostołatu liturgicznego ks. Stephana były również owocem twórczej refleksji teologicznej oraz ukazały różnorodne możliwości pracy duszpasterskiej. Do tego należy także jego umiejętność łączenia codziennej pracy duszpasterskiej ze sprawowanym misterium liturgii.

Z pewnością działalność ks. Stephana nie zyskała takiej popularności, co apostołat liturgiczny P. Parscha czy innych ówczesnych pionierów ruchu liturgicznego. Jednak pokazała pozytywny przykład realizacji idei ruchu liturgicznego w konkretnej wspólnocie parafialnej. Dlatego ta postać w dziejach Kościoła na Śląsku zasługuje na miano wybitnego duszpasterza i promotora ruchu liturgicznego na Śląsku.

---

⁷⁴ P. PARSCH, *Nachruf auf St. Stephan*, „Der Seelsorger” 3 (1926/1927), s. 61.